DE KARTUIZERSITE TE SINT-MARTENS-LIERDE

CULTUURHISTORISCHE EN LANDSCHAPPELIJKE CONTEXT

Het Kartuizerverleden: Sint-Martens-Bos (1329-1783)
Domus Silvae Sancti Martini

De kartuizersorde werd in 1084 in Frankrijk gesticht door de *H. Bruno*. De eerste bloeiperiode van de kartuizersorde, in de 12de en 13de eeuw, bleef beperkt tot Frankrijk. In de volgende twee eeuwen breidde de orde zich evenwel over gans Europa uit. In België had de eerste stichting plaats te *Herne* in 1314. De stichting in *Sint-Martens-Lierde* gebeurde in 1329.

Jan Gheylinc, een rijk en aanzienlijk burger uit Geraardsbergen en raadsheer van *Lodewijk van Nevers*, graaf van Vlaanderen, vatte in 1328 het plan op een kartuis in zijn omgeving op te richten. Er werd beslist het klooster te bouwen te *Lierde*, waar Gheylinc het domein "*Ten Bossche"* in eigendom had. Lodewijk van Nevers keurde de stichting goed in 1329. De eerste monniken waren afkomstig uit Saint-Omer en Valenciennes. Van in het begin kon de kartuis *Sint-Martens-Bos* rekenen op de steun van vele weldoeners, vooral uit de familie van de stichter. Rond het midden van de veertiende eeuw waren de meeste gebouwen voltooid.

In 1377 werd het klooster slecht bestuurd, en de priors van Gent en Luik werden verzocht om in te grijpen. Vanaf 1410 was er grote verbetering onder prior *Everard van Heussen* (1410-1417 en 1427-1434). Een bekende profes uit die tijd was de auteur *Goswinus de Beka* (ca. 1360/70-1429). In de loop van de veertiende en vijftiende eeuw groeide de kartuis gestaag.

In de eerste decennia van de zestiende eeuw veroorzaakte de humanistische houding van de bekendste profes van Sint-Martens-Bos, *Livinus Ammonius*, alias *van der Maude* (1485-1556), opstootjes in het klooster. Rond 1578 werd een gedeelte van het klooster getroffen door protestantse hervormingsgezinden. De monniken bleven er desondanks in armoede wonen, wat leidde tot de opheffing van het huis in 1597 door het generaal kapittel. In 1598 werd er teruggekomen op die beslissing, en werd beslist het klooster terug op te bouwen. Tussen 1609 en 1625 werden er nieuwe gebouwen opgetrokken.

In 1690 werd het klooster door Franse troepen geplunderd, maar de schade werd hersteld tussen 1710 en 1730. Onder keizer *Jozef II* werd het klooster opgeheven in 1783.

(Bron: www.cartusiana.org)

Leken in de Kartuizerpriorij

Door de ligging van de parochiekerk aan de oostgrens van het dorp, konden de inwoners van het westelijk deel van Sint-Martens-Lierde de dienst moeilijk bijwonen. Ze waren dan ook tevreden toen er centraal in het dorp een priorij met kerk werd gebouwd. Hoewel normaalgezien geen buitenstaanders werden toegelaten in een Kartuize, maakte men voor Sint-Maartens-Bos een uitzondering. Ook op het kerkhof werd het toegestaan leken te begraven.

De nieuwe kloosterkerk, die vanaf 1722 in oprichting was, werd zodanig ingericht dat er ruimte was voor een 200-tal mensen naast de monniken. Om de kerk te bereiken moesten deze echter over de binnenkoer gaan, zodat het stille plein soms veranderde in een openbare plaats. Omdat een bepaalde prior deze praktijken niet vond rijmen met de kartuizerregel, verordende hij dat de mis voortaan zou opgedragen worden aan de poort in plaats van in de kerk, wat een golf van protest teweegbracht bij de bevolking. Uiteindelijk kon het geschil in der minne geregeld worden en werd de mis voortaan aan de poort opgedragen.

Einde van de Kartuizers

Tijdens de Verlichting en met de Franse revolutie werden heel wat kloosters afgeschaft. Deze in België werden in 1783 met één pennentrek van *Jozef II* gesupprimeerd. Het decreet wordt effectief op 2 mei 1783. Sint-Maartens-Bos verdwijnt in 1785. De gebouwen en landerijen worden verkocht.

Historische dorpskomverschuiving

Na de opheffing van de Kartuizerpriorij in 1783 werd beslist om de priorijkerk in gebruik te nemen als parochiekerk. De oude kerk van Sint-Martens-Lierde bevond zich tot 1800 aan de oostgrens van het dorp, dicht bij de kerk van Hemelveerdegem. Op vraag van de bevolking en na lang getouwtrek gingen de bevoegde overheden akkoord met de verplaatsing van de dorpskerk.

Volgens de overlevering ging de verhuizing in 1802 gepaard met een grote processie waarbij het Heilige Sacrament plechtig werd overgebracht naar de voormalige kartuizerkerk. Het oude kerkgebouw in het oosten werd daarna waarschijnlijk afgebroken.

Een nieuw begin voor de kartuizerkerk als Sint-Martinuskerk

Nadat de oude Kartuizerkerk een nieuw leven had gekregen als parochiekerk, werden verschillende verbouwingen uitgevoerd. Zo werd er een kerkhofmuur opgetrokken en werd een toren op het oude gebouw geplaatst. Plannen van begin 20ste eeuw (1902) voor uitbreiding van de kerk met een kruisbeuk worden nooit gerealiseerd.

Het interieur kenmerkt zich vandaag door de aanwezigheid van een plafond met stucco in roccocostijl en de aanwezigheid van belangrijk kerkmeubilair.

Bij K.B. van 11 september 1968 werd de kerk als monument geklasseerd, wat het begin werd van een volledige restauratie. In 1981 werd de gerestaureerde parochiekerk plechtig geopend.

Sint-Martinuskerk – huidig zicht vanuit Tempel.

Sint-Martinuskerk – zicht vanaf voetweg tussen Kartuizerstraat en Tempel

Huidige dorpskern

Het verschuiven van de dorpskern naar de Kartuizersite maakt Sint-Martens-Lierde uniek inzake nederzettingsgeschiedenis. De kleine dorpskern op de plaats van de voormalige kartuizerpriorij wordt omgeven door landbouwgronden en kent enkel in oostelijke richting, naar de Kloosterstraat toe, een aansluitende bebouwing. Dit maakt dat de historische achtergrond, met de Kartuizersite als een aparte entiteit in het dorp, tot op vandaag nog voelbaar aanwezig is.

Door de voormalige kartuizersite loopt vandaag de *Kartuizerstraat* (voorheen *Dorpstraat*). Deze straat loopt met een rechte hoek over het oostelijk deel van de site. Het straattracé gaat terug op de vroegere toegangsweg, het voorplein van het klooster en een jongere weg die vanaf de zuid-westelijke hoek van het plein zuidwaarts langs de voormalige kloosterkerk loopt.

In de jaren na de ophef van de kartuizerpriorij verliep de verkoop van het complex in verschillende loten. Een aanzienlijk deel van de kloostergebouwen verdween door afbraak, zoals het grote kloosterpand met zijn aparte celhuisjes.

Van de 18de eeuwse configuratie blijft vandaag nog vrij veel bewaard. Meest in het oog springend zijn de kerk, het huis van de prior en van de koster, een schuur, het poortgebouw met twee zijvleugels en een deel van de kloostermuur met hoektorentje. Bij besluit van de Vlaamse Executieve van 11 april 1984 werden deze gebouwen geklasseerd als monument, terwijl het hele complex van het voormalige kartuizerklooster als dorpsgezicht beschermd werd.

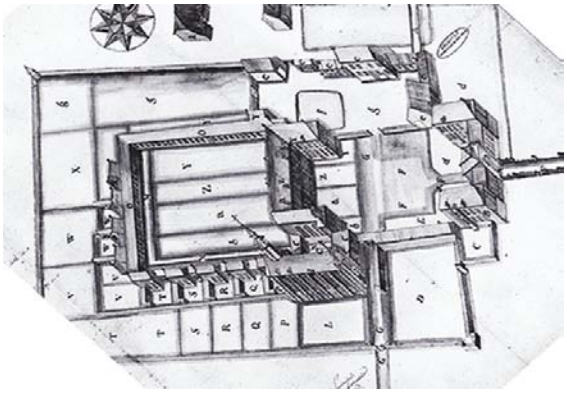

Huidige dorpskern (orthofoto) tegenover kaart van Capeau (1784) (gegeorefereerd naar orthofoto).

Kartuizerstraat 1 & 3 – woning en café De Kartuizer

Deze gebouwen gaan terug op de noordelijke vleugel van de kleine kloostergang naast de vroegere kloosterkerk. Volgens het plan van 1784 door P. Capeau (zie bijlage) was dit de vleugel met de refter van het klooster. Heden bestaat het gebouw uit twee woningen, waaronder café "De Kartuizer".

De onderkelderde bak- en zandsteenbouw gaat mogelijk terug op het ouder kloostergebouw.

Relictnummer Inventaris Onroerend Erfgoed: 43882

Kartuizerstraat 1 & 3

Kartuizerstraat nr 13 – "Melkhof"

Semi-gesloten hoeve, voorheen zogenaamd "Melkhof" (volgens Atlas der Buurtwegen van 1842-1844 en Poppkaart uit XIX c), die teruggaat op de kloosterhoeve van de kartuizerpriorij. De hoeve is Ingeplant aan de Noord-zijde van het voorplein binnen de kloostersite. De oude kloosterhoeve werd na sloop, met uitzondering van oost-vleugel met schuur, in 1926 vervangen door nieuwe hoevegebouwen, deels met recuperatie van het afbraakmateriaal onder andere van dakgebinten.

Aan de straatzijde ligt een boerenburgerhuis met het voorkomen van een villa gebouwd in 1926 door de familie De Smet Eeman.

Beschermingsnummer: OO001844 (schuur nabij pastorie)

Relictnummer Inventaris Onroerend Erfgoed: 43885

Kartuizerstraat 13

Kartuizerstraat nr 15 - Oude pastorie

Dit gebouw, gelegen in de noordoostelijke hoek van het vroeger voorplein van de kartuizersite, maakte voorheen deel uit van de brouwerij van de priorij. Sedert 1798 doet het dienst als pastorie.

Beschermingsnummer: OO001843 (pastorie), OO001844 (schuur nabij pastorie)

Relictnummer Inventaris Onroerend Erfgoed: 43886

Kartuizerstraat 16/17 – Poortgebouw

Het poortgebouw met het deels behouden voormalig gastenkwartier van de kartuizerpriorij dateert van 1770-1772/73. De classicistische kloosterpoort op het einde van de vroegere toegangsdreef is vandaag een straatdoorgang. Het gebouw wordt begrensd door twee woningen.

Relictnummer Inventaris Onroerend Erfgoed: 43887

Beschermingsnummer: OO001846 (Ingangspoort en poortgebouw)

Zicht op poortgebouw vanuit oosten

Poortgebouw vanuit westen

Kartuizerstraat 5 – Priorhuis

Dit gebouw vormt samen met het links aanpalende nummer 11 het overblijvend deel van het voormalig kwartier van de prior en de procureur van de kartuizerpriorij. Het gebouw is vandaag een half vrijstaand breedhuis en bevindt zich achter de noordwestelijke hoek van het vroeger voorplein.

Naar verluidt, zou er zich een overwelfde kelder onder de oprit aan straat bevinden; een restant van van de oude kloostergebouwen. De toegang is echter gedicht.

Relictnummer Inventaris Onroerend Erfgoed: 43883

Beschermingsnummer: OO001845 (Kosterhuis)

Kartuizerstraat 5 & 11

Kartuizerstraat 11 – Deel van Priorhuis

Dit gebouw vormt samen met het rechts aanpalende nr. 5 het overblijvend deel van het voormalig kwartier van de prior en de procureur van het kartuizerklooster. Ten zuiden bevinden zich bijbehorende stallen en ten westen ligt een bijbehorende hoogstamboomgaard deels begrensd door een bakstenen muur. De huidige tuinmuur vertoont aan de noord-zijde repetitieve sporen van gedichte muuropeningen. De westelijke muur is een overblijvend deel van de ommuring van het klooster eindigend op een hoektorentje.

Relictnummer Inventaris Onroerend Erfgoed: 43883

Beschermingsnummer: OO001845 (Kosterhuis)

(Bron: Online Inventaris van het *Onroerend Erfgoed.* http://www.inventaris.vioe.be/, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE))

Omringend landschap

De hoogstamboomgaard waarop dit dossier betrekking heeft is op de topografische kaarten ononderbroken als boomgaard ingekleurd sinds 1910. Het betreft dus een oude hoogstamboomgaard die voorafgaat aan de aanplantinggolf tussen de twee wereldoorlogen.

De boomgaard ten westen, binnen de voormalige kloostermuren is terug te vinden op de oudste topografische kaart van 1872. De boomgaard ten noorden is van latere datum en staat vanaf 1937 ingetekend op de topografische kaart. Vandaag vormen deze boomgaarden en weilanden een ononderbroken groene gordel van noord tot zuid omheen de kartuizersite.

Huidig zicht vanaf Kartuizersite (voetweg tussen Kartuizerstraat en Tempel) naar Tempel.

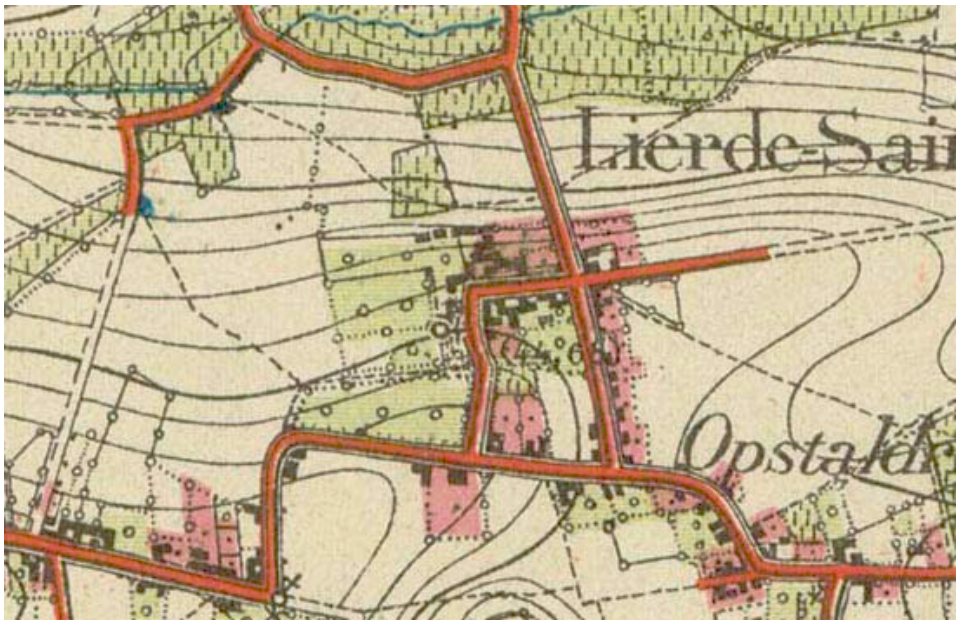

Uittreksel uit topografische kaart van Depôt de la Guerre, Uitgave 1910.

© Nationaal Geografisch Instituut

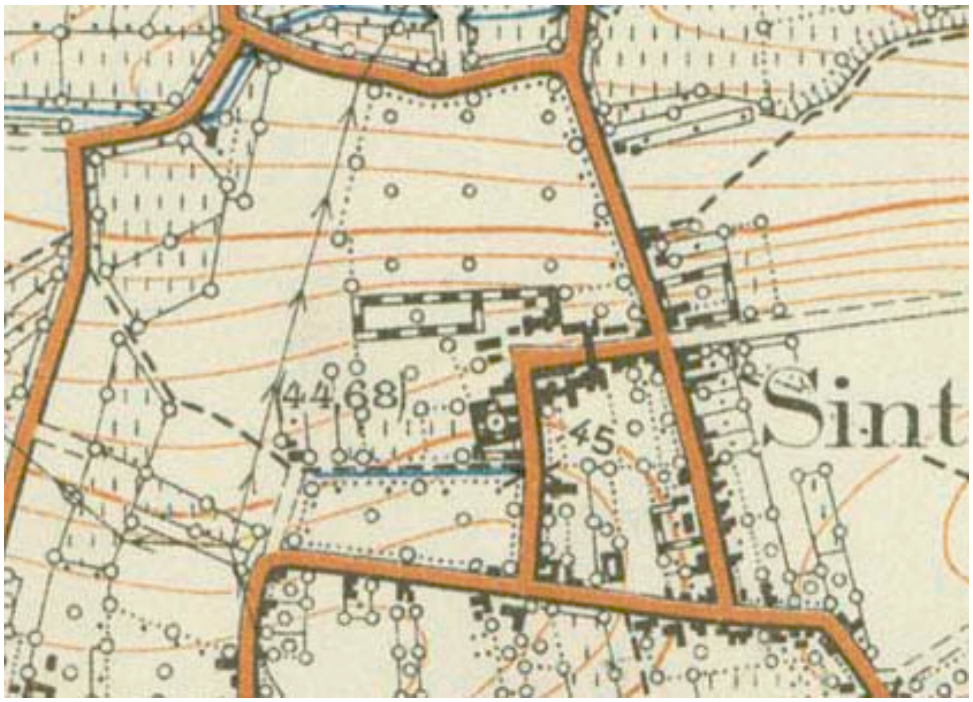

Uittreksel uit topografische kaart van Depôt de la Guerre, Uitgave 1937.

© Nationaal Geografisch Instituut

Uittreksel uit topografische kaart van Militair Geografisch Instituut, 1963.

© Nationaal Geografisch Instituut

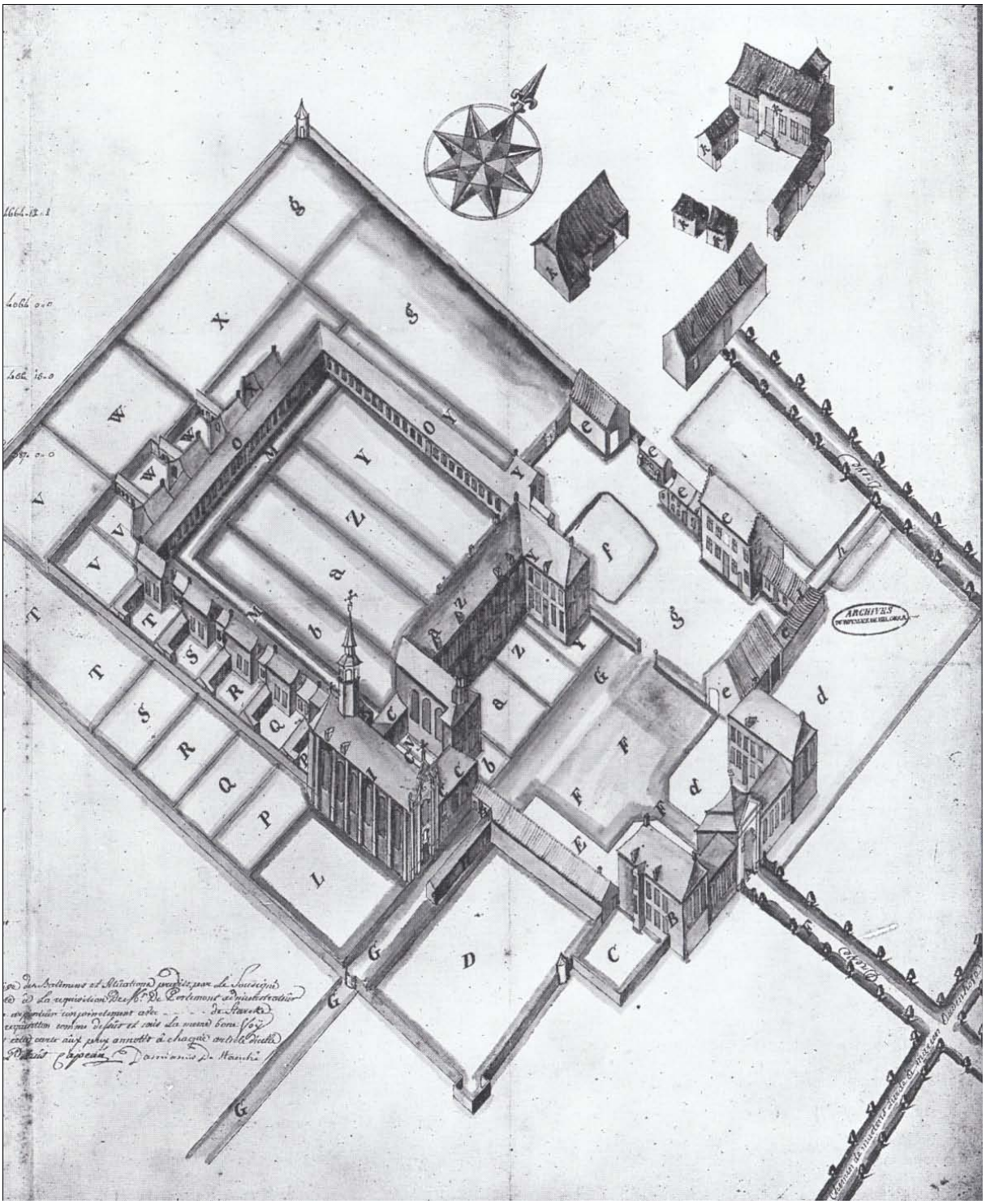

Tekening van landmeter Petrus Capeau naar aanleiding van de verkoop van de gebouwen van de priorij. 1784.

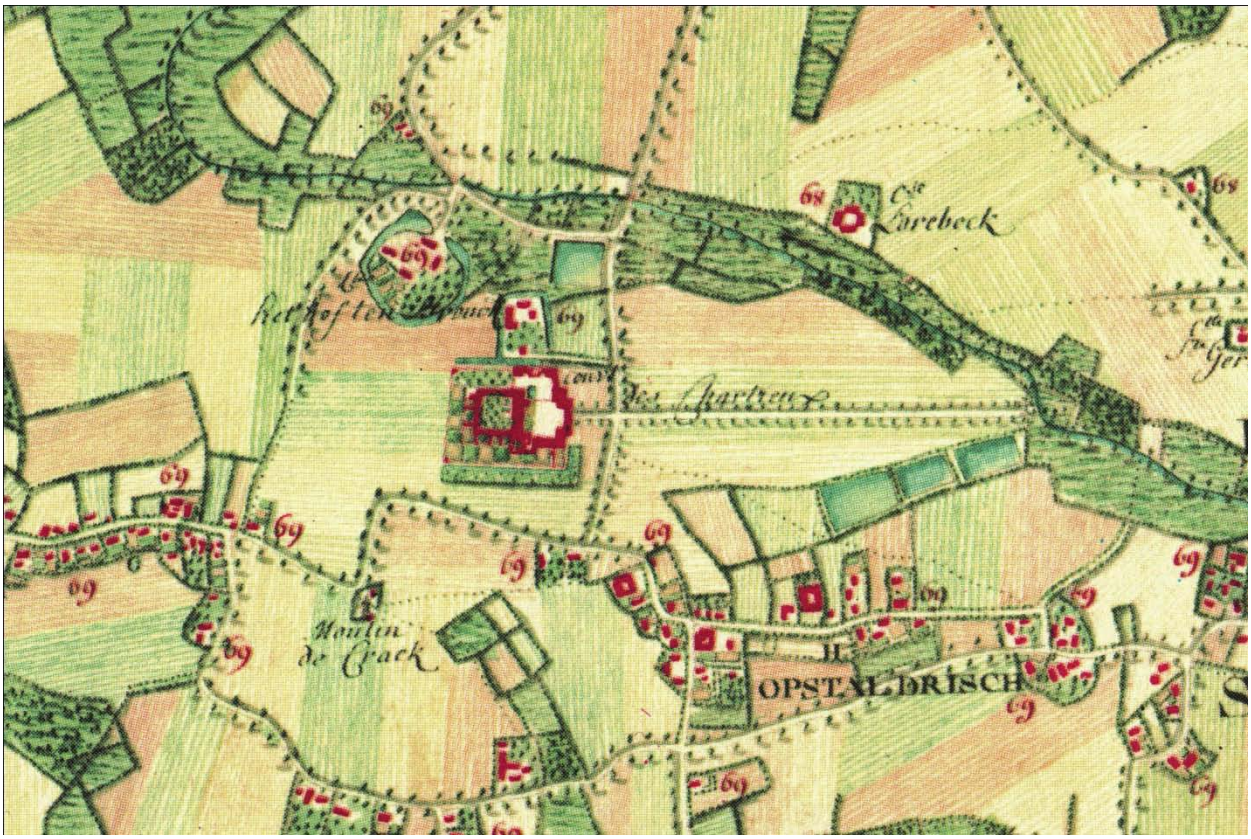

Situatie eind 18de eeuw met centraal de Kartuizerpriorij. Uittreksel uit zgn. Ferraris Atlas. (Kabinetskaart van de Oostenrijkse Nederlanden opgenomen op initiatief van Graaf De Ferraris. Kaart Sotteghem 49 (T6) (3)).

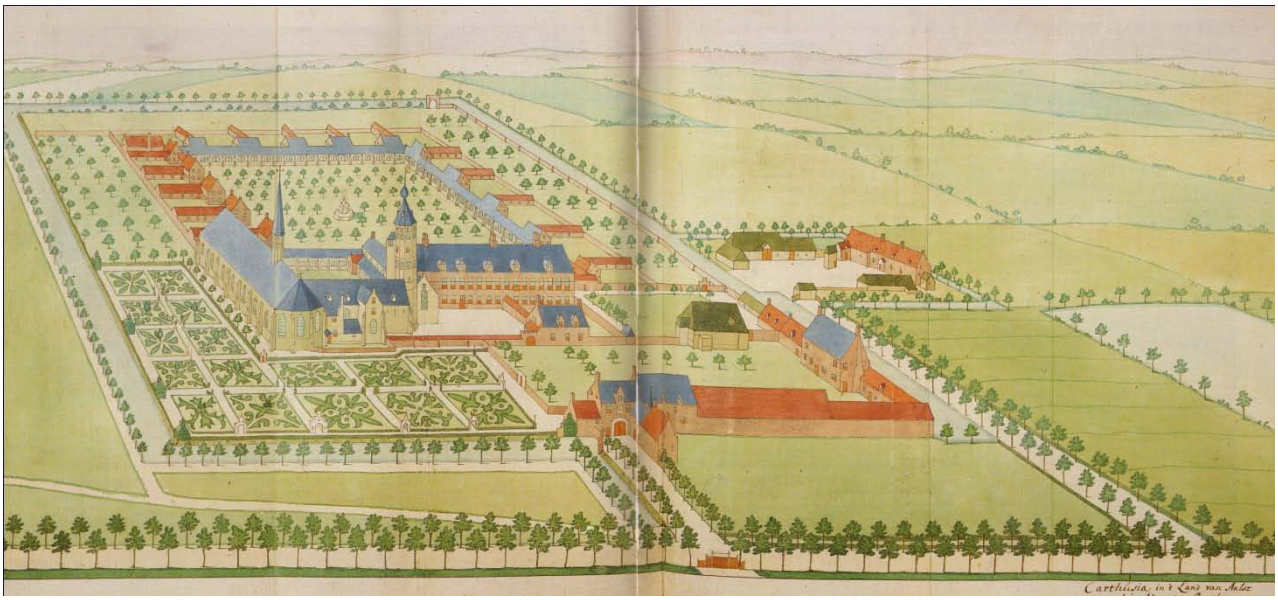

Kartuizerproirij in *Flandria Illustrata* van Antonius Sanderus. 1641.

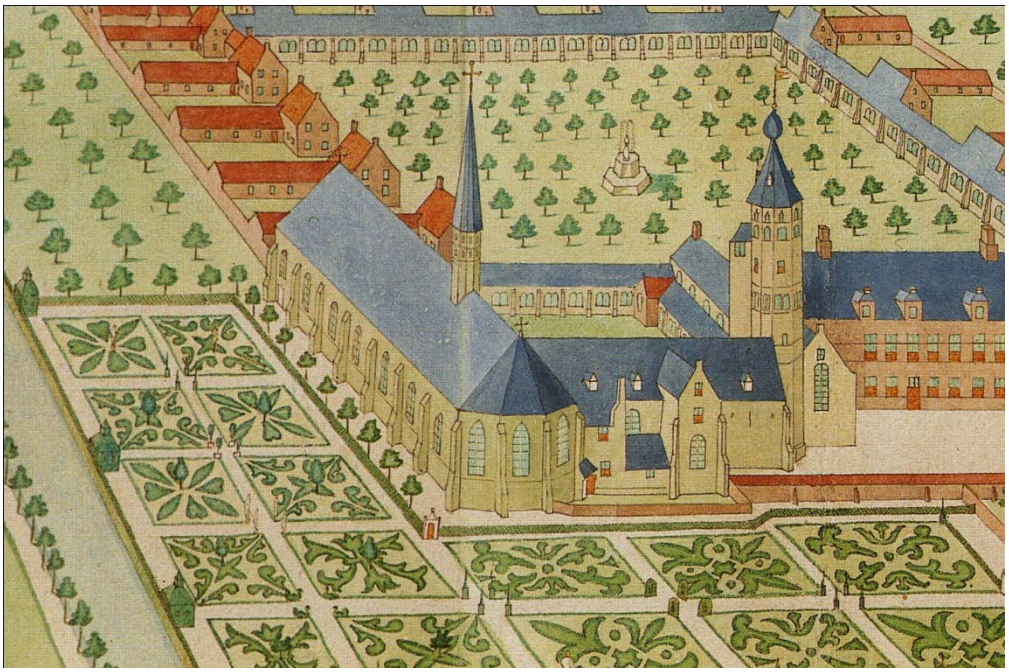

Kartuizerproirij in *Flandria Illustrata* van Antonius Sanderus. 1641. Detail.

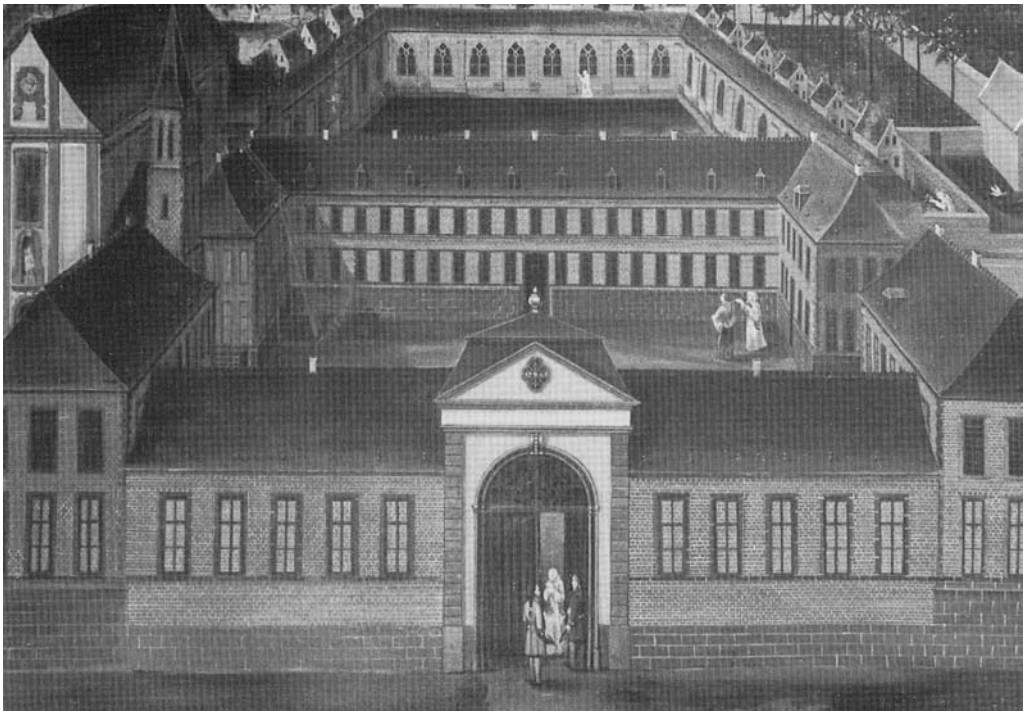

Kartuizerpriorij op schilderij van Van Den Bossche, 1880.

Literatuur

DE GRAUWE J., *Kartuize Sint-Martens-Bosch te Sint-Martens Lierde (1329-1783)*, in: A. Gruijs (ed.), Kartuizen in de Nederlanden (1314-1796). Klein monasticon en literatuuroverzicht van de geschiedenis der Zuid- en Noordnederlandse kartuizen (= De Kartuizers en hun Delftse klooster), Delft, 1975, 185-187.

DE GRAUWE J., *Chartreuse du Bois-Saint-Martin à Lierde-Saint-Martin*, In: *Monasticon belge*, Tome VII, Province de Flandre Orientale, 1989, Liège, p. 889-942.

DE VOS C., *Het roemloze einde van de kartuizerpriorij te Sint-Martens-Lierde*, Land van Aalst, XLI, 4, 1989, p. 179-194.

DE VOS C., 1995. *Sint-Martens-Lierde*. Projectgroep Cultuur Lierde, Lierde, 1995, 48p.

DE VOS C. & SCHAUBROECK W., *De kartuizers in Sint-Martens-Lierde. Waarheid en fiktie*, Lierde, 1987, 64 p., ill.

GAENS T. & DE GRAUWE J., *De kracht van de stilte. Geest & geschiedenis van de kartuizerorde*, Leuven, Peeters, 2006, XI-(1)-153-(3) p., ill.

NUYTTENS M., *Inventaris van het archief van de priorij van St. Maartens-Bos te Sint-Martens-Lierde*, Rijksarchief te Ronse, Brussel, 1976.

VAN BOCKSTAELE G., *Inventaris van het kerkarchief te Sint-Martens-Lierde (Lierde),* Zottegem, 2000, p. 3 (onuitgegeven).

http://www.cartusiana.org

Online Inventaris van het *Onroerend Erfgoed.* http://www.inventaris.vioe.be/, Vlaams Instituut voor het Onroerend Erfgoed (VIOE)